

Φυλακή και «φυλακή» στον *Ισοβίτη* του Αρκά

ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΥΤΗ ΘΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΟΥΜΕ ΝΑ ΕΝΤΟΠΙΣΟΥΜΕ αναπαραστάσεις της φυλακής μέσα από το κόμικ του Αρκά, *Ο Ισοβίτης*.¹ Επιλέξαμε την περίπτωση του *Ισοβίτη*, γιατί είναι μια ολοκληρωμένη σειρά, εκτυλίσσεται αποκλειστικά στο χώρο της φυλακής και απευθύνεται σε ευρύ αναγνωστικό κοινό. Το εικονογραφήγημα αυτό² μιλάει για τη φυλακή· όχι για μια συγκεκριμένη φυλακή αλλά για μια ευανάγνωστη αναπαράστασή της. Σημαντικό κριτήριο επίσης για την επιλογή του είναι το γεγονός ότι δεν διακωμωδεί απλώς τη φυλακή, τη σωφρονιστική μηχανή, τη σωφρονιστική κοινότητα· ταυτόχρονα, αποτελεί ένα σχόλιο του σωφρονιστικού ιδεώδους, του στόχου της επανακοινωνικοποίησης, των φιλελεύθερων αντιλήψεων περί μεταχείρισης, των δικαιωμάτων του κρατούμενου κλπ. Η «φυλακή» λοιπόν του Αρκά αναπαριστά μια φυλακή-αποθήκη, η οποία είναι οργανωμένη όχι για τη μεταχείριση των εγκλείστων αλλά για τη φύλαξη, την τήρηση της τάξης. Αντιστοιχεί κατά συνέπεια σε ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο σε σχέση με τις πραγματικές, δηλαδή τις ιστορικά διαπιστωμένες λειτουργίες της φυλακής και όχι αυτές που αποτελούν τη νομιμοποιητική ιδεολογία της.³

1. Η σειρά αποτελείται από τέσσερα τεύχη: α) *Κακές παρέες*, β) *Ένα ποντίκι στη σούπα μου!*, γ) *Γιατρέ, έχω ένα βάρος...*, δ) *Ο Θεός αγαπάει τον κλέφτη*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1991. Εφ' εξής: α) *Παρέες*, β) *Ποντίκι*, γ) *Γιατρέ*, δ) *Θεός*.

2. Το εικονογραφήγημα είναι η πιο επιτυχημένη απόδοση στα ελληνικά του όρου κόμικ, το οποίο θα μπορούσαμε να το ορίσουμε ως την τέχνη της αφήγησης ιστοριών με διαδοχή σχεδιασμένων εικόνων στην τυπογραφική επιφάνεια, που στοχεύει να εκφράσει ή/και για να προκαλέσει μια αισθητική αντίδραση στον αναγνώστη. Σχετικά, Π. Μαρτινίδης, *Κόμικς. Τέχνη και Τεχνικές της Εικονογραφήγησης*, Θεσσαλονίκη, ΑΣΕ, 1990, σσ. 13-16.

3. Για την καταγραφή της σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. Α. Κουκουτσάκη, *Παραδόσεις*

Η τέχνη της εικονογραφήγησης, που στοχεύει στην πρόκληση μιας αισθητικής αντίδρασης από την πλευρά του αναγνώστη, στηρίζει την ιδιαιτερότητά της στο συνδυασμό εικονικού και ρηματικού λόγου. Η παράθεση εικόνων είναι το κατ' εξοχήν αφηγηματικό μέσο των κόμικς. Το κείμενο πρέπει να γίνει σχέδιο και αντιστρόφως. Το κάθε καρέ γίνεται ο σκηνικός χωροχρόνος, που λειτουργεί σαν μικρή οθόνη, εστιάζοντας την προσοχή του αναγνώστη και αφήνοντας τον ίδιο να συμπληρώσει ό,τι μεσολαβεί ανάμεσα στα καρέ και τη ροή/χρόνο της αφήγησης. Στο πλαίσιο αυτό, η αναφορά στο πραγματικό γίνεται με την αποφυγή κάθε αδιευκρίνιστου χαρακτηριστικού γνωρίσματος και με την επιλογή του επικρατέστερου μορφότυπου.⁴ Βέβαια, δεν πρόκειται για ακριβή αποτύπωση της πραγματικότητας. Πρόκειται για σχέση με το πραγματικό, σχέση ιδεολογικά προσδιορισμένη, αλλιώς για έναν τρόπο κωδικοποίησης βάσει της οποίας ανασυστήνεται και αποδίδεται η πραγματικότητα καθώς και ο κόσμος της κοινωνικής εμπειρίας. Γι' αυτό τα κόμικς, ως προνομιακό πεδίο των κοινωνικών αναπαραστάσεων, στηρίζονται και εμπεριέχουν εξ ορισμού το στερεότυπο και επομένως συνιστούν προϊόντα μαζικής κουλτούρας. Με τη σχηματοποίηση αυτή κάνουν τη ζωή να χωρά σε φόρμες, παρουσιάζοντας τους ήρωες με τα πλέον ευανάγνωστα, ιδεολογικά καθορισμένα χαρακτηριστικά, τα δε γεγονότα βάσει της αντιπαράθεσης του «καλού» με το «κακό».

Χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της διαδικασίας σχηματοποίησης είναι και ο Ισοβίτης του Αρκά. Ο Ισοβίτης είναι «φυλακισμένος» σε μια σειρά από στερεότυπα που ανταποκρίνονται και ενισχύουν το στερεότυπο του φυλακισμένου (π.χ. ριγέ στολή) και της φυλακής (π.χ. σχήμα, κάγκελα, άσχημες συνθήκες διαβίωσης). Ταυτόχρονα, όμως, το ίδιο το καρέ αποτελεί και τη «φυλακή» του Ισοβίτη. Αυτός, αποκύημα της φαντασίας του εικονογραφητή, είναι περιορισμένος σε ένα τετραγωνάκι, από το οποίο δεν έχει διέξοδο. Έγκλειστος στα όρια της δημιουργικότητας του Αρκά, περιπλανιέται στο

Κριτικής Εγκληματολογίας, Σημειώσεις παραδόσεων, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, 1996-1997.

4. Π. Μαρτινίδης, *Κόμικς*, ό.π., σ. 81.

μυαλό του —χωρίς να έχει έξοδο κινδύνου. Κατευθυνόμενος από τη σκέψη του δημιουργού του, είναι δέσμιος στην εξουσία που εκείνος διαθέτει να αποφασίσει για το μέλλον, τις πράξεις, τις κινήσεις, ακόμη και για τις σκέψεις του —όπως ακριβώς κάθε κρατούμενος κατευθύνεται και εξαρτάται από τη διοίκηση της φυλακής. Ό,τι τον περιβάλλει ταυτόχρονα τον εγκλωβίζει και του απαγορεύει τις σχέσεις με τα διπλανά καρέ-κελιά. Πρόκειται για τέλεια απομόνωση στο χώρο και στο χρόνο, στη θέληση και στην αυτοδιάθεση. Ο Ισοβίτης δεν έχει δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, καθώς οι προκαθορισμένες πράξεις του είναι απαραίτητες στη ροϊκή ανάπτυξη της αφήγησης.

Στο σημείο αυτό όμως έγκειται η διαφορά του από τον οποιονδήποτε άλλο φυλακισμένο. Εξαιτίας του γεγονότος ότι τα κόμικς χρήζουν πολλών αναγνώσεων, ο αναγνώστης έχει το δικό του δικαίωμα συμμετοχής και ιδιαίτερης επεξεργασίας του υλικού που έχει μπροστά του. Αυτός είναι που προβάλλει στα κόμικς τις προσωπικές του εμπειρίες και φαντασιώσεις, τις νοσηματοδοτεί με βάση τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις του, εστιάζει στο σκίτσο και στο λόγο, καθορίζει, όπως θέλει, το χρόνο της αφήγησης. Από την άλλη πλευρά βέβαια, ο Ισοβίτης, όπως κάθε έγκλειστος, έχει απωλέσει εξ αντικειμένου το δικαίωμα στη δική του διαφορετική υπόσταση και αυτενέργεια.

Η «φυλακή» του Αρκά,⁵ ως χώρος αναφοράς του Ισοβίτη, αντικατοπτρίζει τους τρόπους με τους οποίους ο δημιουργός της σκέφτεται, διατυπώνει εκτιμήσεις, συναισθηματικές προτιμήσεις και λογικές διακρίσεις για το χώρο, τις μορφές και τις λειτουργίες του. Ο χώρος αποτελεί καθοριστική συνιστώσα για τη δόμηση και την αναγνωσιμότητα κάθε συνολικής αφήγησης, αλλά και κάθε επιμέρους σχεδιασμένου πλαισίου μέσα στην αφηγηματική συνέχεια. Η συνιστώσα αυτή είναι εξίσου καθοριστική με το κείμενο, προκειμένου να τοποθετηθούν οι ήρωες, να σημασιοδοτηθούν οι πράξεις τους, να δοθεί τάξη στα γεγονότα και να αποτιμηθεί το ενδιαφέρον τους. Βέβαια, όταν μιλάμε για χώρο, ανα-

5. Για την εικόνα της «κοινωνικής ορθοπεδικής» της φυλακής στον Ισοβίτη του Αρκά, βλ. Π. Μαρτινίδης, «Η “φυλακή” του Αρκά», στο (υπό έκδοση) *Κριτικός Λόγος και Χώρος. Για μια θεωρία της Αρχιτεκτονικής Κριτικής*.

φερόμαστε τόσο στον ίδιο τον ήρωα ως χώρο όπου συμβαίνει κάτι, όσο και στο περιβάλλον στο οποίο κινείται ο ήρωας, σε ό,τι δηλαδή τον περιβάλλει.⁶

Η φυλακή συνιστά ένα ολοπαγές ίδρυμα, το οποίο ορίζεται ως τόπος διαμονής και εργασίας ενός μεγάλου αριθμού ατόμων, που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, αποκομμένα από την ευρύτερη κοινωνία για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα. Τα εν λόγω άτομα διάγουν από κοινού μια έγκλειστη, τυπικά διευθυνόμενη καθημερινότητα. Κάθε ίδρυμα δεσμεύει κάτι από το χρόνο και το ενδιαφέρον των μελών του, παρέχει ένα είδος κόσμου σε αυτά· με άλλα λόγια, κάθε ίδρυμα έχει περικλειστικές τάσεις.⁷

Τις αναμορφωτικές τεχνικές, τις οποίες διατείνεται ότι θέτει σε λειτουργία και υπηρετεί η φυλακή, μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε ως κατ' εξοχήν τεχνικές χειραγώγησης. Από την άλλη πλευρά, η ελαστικότητα των πολλαπλών στόχων που εξυπηρετεί η φυλακή —οι οποίοι μεταβάλλονται και προσαρμόζονται στις εκάστοτε ιστορικοκοινωνικές συνθήκες— της παρέχει ένα πλαίσιο λειτουργίας, το οποίο καθορίζει τη δομή της ως αυτόνομου θεσμού σε σχέση με τα συγκεκριμένα άτομα που την αποτελούν. Η συνθήκη αυτή εγγυάται και την ανθεκτικότητά της στο χρόνο. Η αντίφαση βέβαια που προκύπτει από την όλη λειτουργία του συστήματος της φυλάκισης αφορά —παρά το γεγονός ότι οι στόχοι του συστήματος συγκαλύπτονται από τη δημόσια διακηρυσσόμενη ιδεολογία της επανακοινωνικοποίησης— στη διάσταση ανάμεσα στο αναμορφωτικό ιδεώδες και την πραγματική, κατασταλτική λειτουργία του ως θεσμού. Το εν λόγω σύστημα συμπυκνώνει σωφρονιστικές θεωρίες και αρχιτεκτονικές, καταπιεστικούς μηχανισμούς και επιστημονικές προτάσεις, πραγματικά κοινωνικά φαινόμενα και ακατανίκητες ουτοπίες, προγράμματα για την αναμόρφωση των εγκληματιών και μηχανισμούς που αναπαράγουν την εγκληματικότητα.⁸

6. Πρβλ. Π. Μαρτινίδης, «Χωρικές Παραστάσεις και Χώροι Αναφοράς στα "Comies"», στο *Συνηγορία της Παραλογοτεχνίας*, Αθήνα, Πολύτυπο, 1982, σσ. 49-59.

7. Πρβλ. E. Goffman, *Άσυλα. Δοκίμια για την Κοινωνική Κατάσταση των Ασθενών του Ψυχιατρείου και Άλλων Τροφίμων*, Αθήνα, Ευρύαλος, 1994.

8. Πρβλ. M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, Αθήνα, Ράππας, 1989, σ. 357.

Η φυλακή, με πρόφαση την αναγκαιότητα στέρησης της ελευθερίας, στοχεύει στη διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης στους κόλπους της μέσω της συνεχούς αναδιοργάνωσης και της ενίσχυσης των εσωτερικών μηχανισμών εξουσίας. Ο ολοκληρωτικός έλεγχος του εξατομικευμένου ατόμου επιτυγχάνεται μέσα από την τέχνη της κατασκευής —με υλικό τα περιορισμένα σε ορισμένο τόπο σώματα— κωδικοποιημένων δραστηριοτήτων και μηχανισμών επιτήρησης, καθυπόταξης και πειθάρχησης.⁹ Αυτές οι επιταγές δημιουργήσαν ιστορικά την ανάγκη περίφραξης και καθορισμού ενός χώρου περιχαρακωμένου και αυστηρά ιεραρχημένου. Θα πρέπει δηλαδή η εγκάθειρξη να συμπληρώνεται με την αρχή της δικτύωσης: το κάθε άτομο στη θέση του και σε κάθε θέση ένα άτομο.¹⁰

Η χωροταξική αυτή διάρθρωση δημιουργεί χώρους ταυτόχρονα αρχιτεκτονικούς και λειτουργικούς, που εγγυώνται υπακοή, οικονομία χώρου και κινήσεων. Είναι χώροι μικτοί: από τη μια είναι πραγματικοί, εφ' όσον ρυθμίζουν την αρχιτεκτονική δομή, και από την άλλη ιδεατοί, αφού βάσει αυτής της διευθέτησης προβάλλονται χαρακτηρισμοί, αξιολογήσεις, ιεραρχήσεις με κριτήρια υπερκείμενα των κρατουμένων. Η εν λόγω διάρθρωση επιτρέπει την επιβολή της τάξης, τη διοίκηση και τη χειραγωγήση της μάζας. Έτσι, καθίσταται δυνατή η ρύθμιση των δραστηριοτήτων των κρατουμένων και η ενίσχυσή της με εντολές —η αποτελεσματικότητα των οποίων βασίζεται στη συντομία και τη σαφήνεια, χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις και διατυπώσεις.

Σήμερα λειτουργούν ταυτόχρονα στον κόσμο όλα τα τιμωρητικά συστήματα που ιστορικά εφαρμόστηκαν και ο Αρκάς φαίνεται να τα συνοψίζει σε ένα σύστημα πολυφυλακής, από το οποίο όμως απουσιάζει κάθε νομιμοποιητική ιδεολογία, ενώ οι σχέσεις εξουσίας που προβάλλονται επιβάλλουν μια απροκάλυπτη και σκληρή πειθαρχία μέσα από μεταβαλλόμενα αρχιτεκτονικά σχήματα. Αυτό ακριβώς αναπαριστά η οργανωτική δομή της «φυλακής» του Αρκά στο σύνολό της, με την ελαστικότητα των σχημάτων και των μεθόδων της, προκειμένου να εξυπηρετήσει τους πολλαπλούς όσο

9. Αυτόθι, σ. 219.

10. Αυτόθι, σ. 190.

και μεταβαλλόμενους σκοπούς της. Αναμφίβολα, βέβαια, οι σκοποί της φυλακής συναρτώνται με τη «σαδιστική» τάση ενός εικονογραφηγητή, ο οποίος, ενώ δημιουργεί τις δυσκολότερες και οδυνηρότερες καταστάσεις για τους αντι-ήρωές του, δεν επιφυλάσσει γι' αυτούς περιθώρια διαφυγής και τους αφήνει έρμαια στη φαντασία του αναγνώστη.

Στον Ισοβίτη έχουμε μια «φυλακή»-ουρανοξύστη υψίστης ασφαλείας,¹¹ σε ένα νησί που μοιάζει να φτιάχτηκε αποκλειστικά γι' αυτήν. Επιπλέον, η «φυλακή» είναι περιτριγυρισμένη από καρχαρίες, που εντείνουν το αίσθημα εγκατάλειψης των κρατουμένων, εφ' όσον η απόδραση από ένα τέτοιο Αλκατράζ μοιάζει αδύνατη. Έτσι, ο Ισοβίτης εγκαταλείπεται στο έλεος των δεσμοφυλάκων. Η «φυλακή» όμως του Ισοβίτη αποκτά μια ικανή εδαφική έκταση —ώστε να μπορούν να αποδράσουν δύο κρατούμενοι πριν ξαναγυρίσουν οριστικά σε αυτή— καθώς επίσης και έναν αυλόγυρο —που χρησιμοποιείται και για εστιατόριο. Μοιάζει λοιπόν να μην αντιμετωπίζει κανένα δομικό ή λειτουργικό πρόβλημα. Από τη μια, φαίνεται να δίνει τη δυνατότητα εξέγερσης ή απόδρασης —όταν, κατά ένα περίεργο τρόπο, διευρύνεται το νησί ή μεταφέρεται ολόκληρη στην ξηρά, για να μετατραπεί σε ένα σύστημα court-yard.¹² Από την άλλη, όμως, η «φυλακή» του Αρκά, όταν δημιουργείται κίνδυνος εξέγερσης ή απόδρασης, ανακτά τη χωροταξική διαρρύθμιση που την εξυπηρετεί για να καταστείλει κάθε απόπειρα. Το γεγονός ότι οι πιθανότητες επιτυχούς απόδρασης είναι ελάχιστες δεν καταργεί την ανά εικοσάλεπτο παρακολούθηση ούτε, βέβαια, τα κατασκότεινα κελιά απομόνωσης. Η συνθήκη αυτή καταγράφεται παραστατικά στον Ισοβίτη: «με λίγο διάβασμα, λίγο κέντημα», περνά κι εκεί η ώρα (Παρέες, 256) και, αν συνηθίσει κανείς, διατρέχει τον κίνδυνο να «πάθει αγοραφοβία όταν επιστρέψει στο κελί του» (Γιατρέ, 686).

11. Η φυλακή-ουρανοξύστης πρωτοεμφανίστηκε το 1922 και χρησιμοποιείται κατά κόρον σήμερα. Βασικό της πλεονέκτημα είναι το μεγάλο ύψος των εγκαταστάσεων που προσφέρει υψηλό βαθμό ασφάλειας. Βλ. W. Reeb, *Φυλακή και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Αμνηχανία, 1988, σσ. 38-39.

12. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του συστήματος είναι η φυλακή Attica της Νέας Υόρκης. Αυτόθι, σσ. 38-39.

Σε αυτά τα κελιά καταλήγει συχνά ο Ισοβίτης, γεγονός αναμενόμενο λόγω της διττής υπόστασης του χαρακτηρισμού του. Ισόβια είναι τα δεσμά του τόσο στη φυλακή όσο και εξαιτίας της αφέλειάς του, που τον καθιστά απειλή για την κοινωνία, εφ' όσον αυτή η αφέλεια και η «διανοουμενίστικη» καλλιέργειά του δεν του επιτρέπουν να κανονικοποιηθεί σύμφωνα με τις απαιτήσεις και τις νόρμες της φυλακής. Δυσκολεύεται να συμβιβαστεί, γιατί, όπως λέει, «δεν έχει χάσει την αξιοπρέπειά του, απλώς την έχει αφήσει στην είσοδο μαζί με τα άλλα προσωπικά του είδη» (Παρέες, 35α).¹³

Παρέες, 10α

Αρκεί να παρατηρήσουμε τα κελιά και τους διαδρόμους του κτιρίου, το οποίο αρχικά λειτουργούσε ως νοσοκομείο.¹⁴ Το κάθε καρέ-κελί ή χώρος της «φυλακής» έχει στο ταβάνι μια έντονη σκίαση, μια αιωρούμενη «μαυρίλα», που δημιουργεί την αίσθηση μιας ατμόσφαιρας βαριάς και αποπνικτικής αντι-

13. Δεν θα έπρεπε να φαίνεται περίεργο ότι όλες οι σωφρονιστικές πρακτικές της απομόνωσης, της διαίρεσης, της επιτήρησης, της εκπαιθάρχησης δημιούργησαν και τα ανάλογα αρχιτεκτονικά σχέδια και κτίρια. Έτσι, ο καταμερισμός του χώρου στο εσωτερικό και το εξωτερικό της φυλακής εξυπηρετεί ανάγκες άσκησης της εξουσίας και σύστασης ιεραρχικών δομών. «Η ιδέα της Εξουσίας και της Δύναμης βρίσκεται λιγότερο στα πρόσωπα που την ασκούν και περισσότερο στη ραφιναρισμένη κατανομή των επιφανειών, των σχέσεων οπτικής επαφής και του φωτός». W. Reeb, *Φυλακή και Αρχιτεκτονική*, ό.π., σ. 22.

14. Ο Μ. Foucault (=Επιτήρηση και Τιμωρία, ό.π., Κεφ. γ', «Η Πειθαρχία») συσχετίζει τη φυλακή με νοσοκομεία, μορφωτικά ιδρύματα, στρατιωτικές σχολές, μοναστήρια και εργοστάσια, με βάση κάποια κοινά χαρακτηριστικά τους, όπως χωροταξική διαρρύθμιση, ρύθμιση του χρόνου, αυστηρότητα κανονισμών.

κατοπτρίζει, ταυτόχρονα, τη διάθεση του εγκλείστου και τις συνθήκες της φυλάκισης, όπου βασικός κανόνας είναι ότι «τίποτα δεν είναι τόσο κακό, ώστε να μην μπορεί να γίνει χειρότερο» (Γιατρέ, 33α). Η σκίαση εξαφανίζεται μονάχα όταν το καρέ-κελί χάνει το πλαίσió του, την οροφή και τους τοίχους του, κάθε φορά που κάποιο έντονο συναίσθημα, συνήθως αυτό της έκπληξης, αποσπά τον εγκλειστο, έστω και στιγμιαία, από τη θλίψη και τη δυστυχία του.

Στη «φυλακή» του Αρκά, η απρόσωπη εξουσία ενός πανοπτικού σχήματος¹⁵ βρίσκει την απόλυτη εφαρμογή με τη βοήθεια σύγχρονων μεθόδων, όπως είναι τα μεγάφωνα. Η εξουσία γίνεται πανταχού παρούσα μέσα από την αορατότητά της, για να τιμωρήσει ακόμα και τους λήγοντες του αριθμού του κρατούμενου που πρόκειται να απομονωθεί (Παρέες, 26α). Οι κρατούμενοι-λαχεία αριθμοποιούνται και αποπροσωποποιούνται σε μια περιπλεγμένη διαδικασία ιεράρχησης. Οι βαθμίδες της εν λόγω ιεράρχησης μπορεί να μη διακρίνονται καθαρά, η αντιδιαστολή της όμως είναι ολοφάνερη σε σχέση με το σωφρονιστικό προσωπικό —από το οποίο δεν χωρίζουν τους κρατούμενους μονάχα τα καγκελόφρακτα παράθυρα.

Καθώς ασκείται η εξουσία,¹⁶ γίνεται αόρατη, ενώ καθιστά ορατούς αδιάκοπα όσους καθυποτάσσει και τους παγιδεύει σε ένα μηχανισμό αντικειμενοποίησης, εκτιμώντας, συγκεκριμένα στην περίπτωση του Ισοβίτη, πως ακόμη και η συνομιλία με τον εαυτό του είναι επικίνδυνη και ύποπτη και γι' αυτό απαγορευμένη. Πίσω από την πρόφαση για βελτίωση και επανένταξη του ατόμου ελλοχεύει ένας μηχανισμός που αποσκοπεί στην άσκηση αδιάλειπτου ελέγχου και στην ποινικοποίηση κάθε μη κανονικής συμπεριφοράς. Είναι ακριβώς αυτός ο μηχανισμός —που «προλαμβάνει τηλεπαθητικά» όλες τις επιθυμίες του Ισοβίτη (Παρέες, 11α)— τον οποίο ο αντι-ήρωάς μας

15. Το Panopticon του αρχιτέκτονα Bentham εμφανίζεται ως η πιο ολοκληρωμένη έκφραση της ιεραρχικής επιτήρησης. Η καινοτομία αυτής της φυλακής συνίσταται στο γεγονός ότι επιτρέπει την άσκηση συνεχούς ελέγχου σε πάρα πολλά άτομα με τη χρησιμοποίηση ελάχιστου προσωπικού. Βλ. W. Reeb, *Φυλακή και Αρχιτεκτονική*, ό.π., σσ. 20-23.

16. «Η εξουσία στην ιεραρχημένη πειθαρχική επιτήρηση δεν κατέχεται σαν ένα πράγμα ούτε και μεταβιβάζεται σαν ιδιοκτησία, λειτουργεί σαν μηχανοδομή». M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ό.π., σ. 235.

«κουράζει με την υπέρμετρη κοινωνικότητά του». Το γεγονός ότι η φυλακή αποτελεί μικροκοινωνία —κλειστό κοινωνικό σύστημα— με ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση και δικό του κώδικα αξιών και κανόνων, αρχών και κυρώσεων που λειτουργούν ανεξάρτητα από τους ισχύοντες νόμους, σωφρονιστικούς κώδικες ή θεσμισμένους κανόνες, της επιτρέπει να κατασκευάζει άτομα που είναι αντικείμενα και όργανα για τη λειτουργία της. Οι φυλακές καθιερώνουν ένα ποινικό υποσύστημα για το χρόνο, τη δραστηριότητα, τη συμπεριφορά, το λόγο, το σώμα, τη σεξουαλικότητα. Χαρακτηρίζουν και τιμωρούν ένα σύνολο συμπεριφορών που δεν είναι ποινικά κολάσιμες στα μεγάλα τιμωρητικά συστήματα (επιταγές και απαγορεύσεις που αφορούν π.χ. το κάπνισμα, τη στάση του σώματος κτλ.).

Υπό την πρόφαση της καλής λειτουργίας της φυλακής και της αποτελεσματικότητάς της, όσον αφορά την αναμορφωτική λειτουργία που της αποδίδεται, οι υπεύθυνοι της διοίκησης των φυλακών απαιτούν να ρυθμίζουν κατά τη βούλησή τους την «ποιότητα» και την αυστηρότητα των ποινών. Απαιτούν δηλαδή να ρυθμίζουν οι ίδιοι το μηχανισμό κυρώσεων-ανταμοιβών, ο οποίος αποδεικνύει την αποτελεσματικότητα της δράσης της φυλακής στους κρατούμενους ενώ, παράλληλα, διαχωρίζεται πλήρως από τις επιταγές των δικαστικών αρχών. Επομένως, είναι απαραίτητη η αυτονομία του προσωπικού που χειρίζεται την κράτηση, όταν πρόκειται να γίνει εξατομίκευση της ποινής: οι επιτηρητές, ο διευθυντής, ο ιερωμένος ή ο γιατρός είναι ικανότεροι να ασκήσουν την επανορθωτική λειτουργία από εκείνους που ασκούν την εξουσία καθορισμού της ποινής. Εμφανίζονται λοιπόν μια σειρά από υπερβάσεις της φυλάκισης σε σχέση με τη νόμιμη κράτηση, «του συστήματος της φυλακής» σε σχέση με το δικαστικό. Αυτό φαίνεται στις περιττές βιαιότητες των φυλάκων και στην τυραννία μιας διοίκησης που κατέχει όλα τα προνόμια του «κλειστού χώρου». Η κατάσταση αυτή νομιμοποιείται βάσει της διακηρυγμένης ωφελιμότητάς της φυλακής και του αναμορφωτικού της ρόλου.¹⁷

17. Για τη λειτουργία της φυλακής ως όργανου μετασχηματισμού (εξατομίκευσης) της ποινής και την αυτονομία του σωφρονιστικού προσωπικού, βλ. M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ό.π., σσ. 318-323.

Το γεγονός ότι η κατασταλτική λειτουργία της φυλακής είναι κυρίαρχη έναντι της αναμορφωτικής προκύπτει και από την κατανομή του σωφρονιστικού προσωπικού σε προσωπικό φύλαξης και μεταχείρισης με συντριπτική την υπεροχή του πρώτου. Είναι σιωπηρή παραδοχή ότι οι φύλακες επιδεινώνουν τις ήδη άσχημες συνθήκες της φυλακής με την αυθαιρεσία τους, τις διακρίσεις υπέρ των πλουσιότερων κρατουμένων, τη χρήση καταδοτών για την αποφυγή ομαδοποιήσεων και αντιδράσεων δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα φόβου και δυσπιστίας. Το φαινόμενο αυτό αναπαρίσταται και στη «φυλακή» του Αρκά, όπου συναντάμε πληθώρα φυλάκων: πανομοιότυπα μολυβένια στρατιωτάκια με ίσια πλάτη, αγέρωχη στάση και το κασκέτο κατεβασμένο χαμηλά στα μάτια, τα οποία δεν φαίνονται ποτέ, εφ' όσον εκπροσωπούν και αυτοί την αόρατη εξουσία.

Αναφορικά με το προσωπικό μεταχείρισης, η εισαγωγή του μέσα στη φυλακή και ο έλεγχος που ασκεί προβάλλεται ως «ανθρωπιστική μεταχείριση», συγκαλύπτοντας έτσι τον πολιτικό του χαρακτήρα, νομιμοποιώντας δηλαδή την εκτεταμένη άσκηση του εξεταστικού ελέγχου. Επιπλέον, η ίδια η πραγματικότητα της φυλακής ακυρώνει το ρόλο των «ειδικών», ενώ η περιορισμένη αναλογικά ύπαρξή τους αναπαρίσταται στον Αρκά ως παντελής απουσία ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών και κοινωνιολόγων —εκτός από ένα γιατρό και έναν ιερωμένο.

Ωστόσο, οι ειδικοί αποποιούνται συχνά το ρόλο τους και ιδιοποιούνται αυτόν του φύλακα, με την κατασταλτική και καταλυτική για τους κρατούμενους δράση. Οι ρόλοι συγχέονται και στη «φυλακή» του Ισοβίτη —όπως συνήθως συμβαίνει και στην πραγματικότητα— είτε «παίζοντας» ο γιατρός με τον πόνο του ασθενή είτε αναρωτώμενος ο παπάς «γιατί δεν επέλεξε καριέρα ανακριτή» (Παρέες, 71α). Στο πλαίσιο αυτό, το αναμορφωτικό ιδεώδες αμφισβητείται ριζικά: «θα μιλήσεις με το καλό ρε κάθαρμα ή θες ν' αλλάξω τακτική;» (Παρέες, 20α). Αυτό σημαίνει ότι μονάχα σε ένα θεωρητικό πλαίσιο μπορούμε να ορίσουμε αυστηρά το περιεχόμενο των ρόλων στο σύστημα της φυλάκισης. Στη «φυλακή» του Αρκά, ο γιατρός προτιμάει να δώσει σχεδιάγραμμα κελιού στον Ισοβίτη αντί για καινούρια

γυαλιά (Γιατρέ, 16α) και τηλεφωνεί απ' έξω να κάψουν τη φυλακή, όταν πέφτει επιδημία (Γιατρέ, 39α). Επίσης, είναι κατά της αυτοκτονίας, γιατί «αν οι άνθρωποι πεθαίνουν μόνοι τους, χάνει την αξία του ο ρόλος του στη φυλακή», ενώ υποστηρίζει ότι ο όρκος που έδωσε αποκτώντας το πτυχίο του δεν ήταν παρά «νεανικές απερισκεψίες» (Γιατρέ, 76α). Τέλος, όσον αφορά στον παπά, αυτός «δεν είναι βέβαια ταξιδιωτικός πράκτορας για να γνωρίζει τον δρόμο για τον παράδεισο ή την κόλαση» (Θεός, 58α), ενώ σκέφτεται να χρησιμοποιήσει το πτυχίο του στα ηλεκτρονικά, όταν ο άθεος κρατούμενος αμφισβητεί την ύπαρξη του Θεού (Ποντίκι, 256).

Ο τρόπος με τον οποίο ασκούνται λειτουργίες στο πλαίσιο της φυλακής δεν άλλαξε ουσιαστικά ποτέ, όπως ποτέ δεν άλλαξε η βασική δομή της. Βέβαια, οι κριτικές όσον αφορά στην ύπαρξη και τη λειτουργία του θεσμού εμφανίζονται ταυτόχρονα με τη γέννησή του, ωστόσο, καθώς αυτός διαμορφώνει τους όρους αναπαραγωγής του και διαιωνίζεται μέσω «ελεγχόμενων» αλλαγών στην οργάνωση και τη λειτουργία του, η ιστορία της φυλακής καθίσταται η ιστορία της αδύνατης μεταρρύθμισης.

Ας δούμε πώς αναπαρίσταται η αδύνατη μεταρρύθμιση στο λόγο του Ισοβίτη. Στο εν λόγω εικονογραφήγημα οι φύλακες έχουν να προτείνουν εναλλακτικές προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, ώστε να καταργηθούν ολοκληρωτικά οι φυλακές. Έτσι, η πρόταση είναι ότι «όποιος κλέβει να του κόβουν τα χέρια, όποιος σκοτώνει να τον λιντσάρουν επί τόπου, ώστε να μην στοιβάζονται όλοι στις φυλακές και γεμίζει ο κόσμος μικρόβια» (Γιατρέ, 396). Πέραν τούτου, στις αρμοδιότητες των φυλάκων είναι να παρακολουθούν το δελτίο καιρού, ώστε να βγαίνουν οι κρατούμενοι στο προαύλιο «μόνο όταν βρέχει» (Γιατρέ, 10α) και να «βάζουν στοιχήματα» για την έκβαση των τσακωμών (Γιατρέ, 106). Είναι φυσικό λοιπόν να τους αφήνει παγερά αδιάφορους το γεγονός ότι «η αξία της ανθρώπινης ζωής πέφτει συνέχεια», στο βαθμό μάλιστα που αυτοί «έχουν επενδύσει σε δολλάρια» (Θεός, 28α).

Παράλληλα, η πραγματικότητα της απομόνωσης εντείνει την εγκληματογενή φύση της φυλακής και δυσχεραίνει την προσωπική έκφραση, τις σχέσεις με το προσωπικό της φυλακής και την επιβίωση μέσα σε ένα

αλλότριο περιβάλλον. Μέσω της υιοθέτησης μίας ξεχωριστής ταυτότητας κι ενός συστήματος αξιών και κανόνων που διαφέρουν από αυτά της ευρύτερης κοινωνίας, απαλύνονται ως ένα βαθμό τα δεινά του έγκλειστου βίου. Κυρίως, όμως, οριοθετείται ο χώρος των κρατουμένων από το χώρο των «άλλων», του προσωπικού, της διοίκησης και όλων όσοι θεωρούνται η κατεστημένη τάξη της φυλακής.

Παρέες, 756

Η υποκουλτούρα της φυλακής χαράσσει τη γραμμή ανάμεσα στο «εμείς» και στο «αυτοί» και βοηθά τον κρατούμενο να εκτίσει την ποινή του «ανώδυνα» και χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα μυώνοντας τον σε τεχνικές και μυστικά της λαθροβίωσης. Στην περίπτωση που ούτε αυτά τα τεχνάσματα δεν είναι αρκετά για να διατηρήσει την ψυχική του ισορροπία ο κρατούμενος, τότε προσφεύγει σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, όπως είναι η ομοφυλοφιλία και η χρήση ναρκωτικών. Στους ήρωες του Αρκά είναι γνωστό ότι «για να περάσεις καλά στη φυλακή, χρειάζεσαι τα τρία Δ (Δικηγόρο, Διαγωγή και Φύλακα)». Μπορεί ο φύλακας να μην αρχίζει από Δ, «αρχίζει όμως η Δωροδοκία» (Θεός, 106). Βέβαια, οι κρατούμενοι μπορούν επιπλέον να απολαύσουν τα οφέλη από τη δράση του Μοντεχρήστου, ο οποίος εμπορεύεται από ραδιόφωνα μέχρι βότκα, σχεδιάζοντας παράλληλα να φέρει και γυναίκες, μόλις λύσει το πρόβλημα της αποθήκευσης (Παρέες, 31α).

Ο Μοντεχρήστος, ο οποίος δεν είναι παρά ένα μικρό ανυπεράσπιστο ποντικάκι με υψηλό μεταβολισμό, αποτελεί ιδιάζουσα περίπτωση στη μικροκοι-

νωνία της «φυλακής» του Αρκά. Είναι το alter ego του Ισοβίτη, η κακιά συνείδηση και η ρεαλιστική πλευρά που αντισταθμίζει την αφέλεια, την άγνοια και τον ιδεαλισμό ενός αιθεροβάμονος κρατούμενου. Ταυτόχρονα όμως παίζει το ρόλο ενός κατάδικου που βρίσκεται χρόνια στη φυλακή, σε βαθμό που να έχει πλέον αποδεχθεί τη νέα του ταυτότητα. Έτσι, έχει δημιουργήσει και ανάλογη αντίληψη για τη ζωή: «για μένα η φυλακή είναι ένας ολόκληρος κόσμος, ενώ για σένα [Ισοβίτη] ολόκληρος ο κόσμος είναι μια φυλακή!» (Ποντίκι, 156). Λόγω της ιδρυματοποίησής του έχει αποκτήσει μια σχετική ελευθερία κινήσεων ως ανταμοιβή στην κάθειρξή του, γιατί «σήμερα ακόμη και για να υποφέρεις χρειάζεσαι σπόνσορα» (Θεός, 706). Δίνει το «καλό παράδειγμα» στους νέους κατάδικους, όπως είναι ο Ισοβίτης, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μέρος της ελεγχόμενης και αξιοποιήσιμης εγκληματικότητας με το να διακινεί απαγορευμένα είδη, από φουσκωτές κούκλες μέχρι ενημερωτικά φυλλάδια για αποδράσεις. Έρχονται όμως και φορές που ταυτίζεται με τους φύλακες, λειτουργεί ως φορέας εξουσίας, λυγίζοντας το ηθικό των κρατουμένων, γεγονός απόλυτα αναμενόμενο, δεδομένου ότι όνειρό του είναι να αγοράσει μια μέρα τη δική του φυλακή.

Η φυλάκιση δεν συγχέεται ποτέ με την απλή στέρηση της ελευθερίας· είναι ένας διαφοροποιημένος μηχανισμός που έχει τη δική του ιδιαίτερη λογική: το έγκλημα εμφανίζεται ως αποτέλεσμα πλημελούς κοινωνικοποίησης και η φυλακή καλείται να επανορθώσει. Η σωφρονιστική τέχνη της φυλακής δεν αναφέρεται στην πράξη αλλά στην ίδια τη ζωή του εγκληματία. Είναι ολόκληρη η ζωή και η προσωπικότητά του που πρέπει να ανασκευαστούν. Η φυλακή παραλαμβάνει από τα χέρια της δικαιοσύνης έναν κατάδικο, αλλά αυτό στο οποίο παρεμβαίνει δεν είναι η παράβαση, ούτε καν ο παραβάτης· είναι ένα άλλο πρόσωπο, που υποκαθιστά τον καταδικασθέντα παραβάτη, είναι ο εγκληματίας, ο οποίος συνδέεται με το αδίκημά του με μια ολόκληρη δέσμη από περίπλοκα νοήματα, όπως ένστικτα, ορμές, τάσεις κλπ.¹⁸

Γι' αυτό, άλλωστε, ο Ισοβίτης, με την είσοδό του στην φυλακή, στιγμα-

18. Αυτόθι, σ. 327.

τίζεται ως εγκληματίας και αντιμετωπίζεται ως τέτοιος. Το αδίκημα, για το οποίο καταδικάστηκε σε 622 χρόνια φυλάκισης, χάνει πλέον τη σημασία του (είναι γεγονός ότι δεν αναφέρεται πουθενά στα κόμικς του Αρκά): αυτό που ενδιαφέρει είναι η ανασκευή της αφελούς προσωπικότητάς του. Ούτε και ο Μοντεχρήστος πιστεύει ότι ο Ισοβίτης βρίσκεται στη φυλακή από δικαστική πλάνη, ακόμη κι αν τα φυσιογνωμικά του χαρακτηριστικά δεν ανταποκρίνονται στο στερεότυπο του εγκληματία: «Φαντάσου λοιπόν την έκπληξη των θυμάτων του όταν τα σκότωνε...» (Ποντίκι, 86).

Προκειμένου να επιτευχθεί η παρέμβαση στο πρόσωπο του εγκλείστου, στη φυλακή ενεργοποιείται ένα διττό σύστημα ανταμοιβών-κυρώσεων. Έτσι, αντί της απλής κατανομής της απαγόρευσης, όπως κάνει η ποινική δικαιοσύνη, γίνεται εκτίμηση και αξιολόγηση με βάση δύο πάγια αντίθετες αξίες: το καλό και το κακό. Η φυλακή τοποθετεί σε ιεραρχική κλίμακα τους «καλούς» και τους «κακούς», τον έναν σε σχέση με τον άλλο. Διαφοροποιούνται έτσι, όχι οι πράξεις, αλλά τα ίδια τα άτομα. Η κατανομή αυτή καταγράφει εκτροπές και ιεραρχεί προσόντα, ανταμείβει και τιμωρεί αποκλειστικά με το σύστημα της κατιούσας αξιολόγησης. Διαμέσου αυτής της αξιολόγησης εξαναγκάζει στη συμμόρφωση. Έτσι, η προθυμία του μελλοθάνατου συκρατούμενου του Ισοβίτη να υποβληθεί σε ιατρικό πείραμα θα του αποφέρει τα ανάλογα οφέλη: «αν οι επιπτώσεις στην υγεία του είναι απλές, η ποινή του θα μεταβληθεί από θάνατο σε ισόβια. Αν είναι σοβαρές, θα μειωθεί η ποινή του στα πέντε χρόνια, και αν πεθάνει, τότε θα πάρει χάρη...» (Παρέες, 45α).

Η φυλακή είναι ένας εξαντλητικός πειθαρχικός μηχανισμός. Επιβάλλεται ακατάπαυστα στο άτομο και διαθέτει απόλυτη εξουσία επάνω στους κρατούμενους. Οι εσωτερικοί της μηχανισμοί καταστολής και τιμωρίας και η τυραννική πειθαρχία, που αποσκοπούν στην καταναγκαστική, ολόπλευρη «διαπαιδαγώγηση» και εξατομίκευση, λειτουργούν μέσω των βασανιστηρίων και της απομόνωσης. Απομόνωση σε σχέση με τον έξω κόσμο, με ό,τι έχει προκαλέσει την παράβαση, με τους κρατούμενους. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται τόσο η απόλυτη υποταγή του κρατούμενου, λόγω έλλειψης επιρροών, όσο και η αποφυγή ομαδοποιήσεων και εξεγέρσεων.

Γιατρέ, 22α

Ο «απομονωμένος» κρατούμενος γνωρίζει αυτές τις τακτικές πολύ καλά· τον χτυπάνε τόσο συχνά που χρειάζεται να σημειώνει τα ραντεβού του με τους δεσμοφύλακες. Προσπάθησε βέβαια να διαμαρτυρηθεί για την απάνθρωπη μεταχείριση κάνοντας απεργία πείνας, αλλά, όπως διαπίστωσε, «είναι δύσκολο να κάνεις απεργία πείνας όταν δεν σου δίνουν φαί» (Γιατρέ, 206). Ακόμη όμως κι αν τα κατάφερνε, οι φύλακες θα ήταν πάντα διατεθειμένοι να του ρίξουν μερικές σφαλιάρες, για να του ανοίξει η όρεξη. Ο λόγος είναι ότι «απεργία πείνας και ξύλο μαζί: γρήγορο αδυνάτισμα χωρίς χαλάρωση. Έξω δίνουν περιουσίες γι' αυτό» (Γιατρέ, 706).

Η ποινή διαβρώνει το πνεύμα, τη συνείδηση και τον χαρακτήρα, χωρίς να αφήνει αλώβητο και το σώμα. Δεν πρόκειται για κανενός είδους «επανακοινωνικοποίηση», αλλά για μια εφαρμογή μεθόδων που αποσκοπούν στο να περιορίσουν κάθε έκφραση ζωής και να καταλύσουν την προσωπικότητα του φυλακισμένου. Στην οπτική αυτή, η αναμόρφωση των κρατουμένων στη «φυλακή» του Αρχά αναπαρίσταται από τον «ηλικιωμένο», που ξέχασε για ποιο έγκλημα καταδικάστηκε, και τον «ασυνείδητο», του οποίου το λεξιλόγιο περιορίζεται στο ευφυές «γκρρρ». Διότι κύριο μέλημα δεν είναι η επανένταξη των κρατουμένων αλλά ο αποτελεσματικότερος έλεγχός τους, γεγονός που ενισχύεται από την ύπαρξη ανθυγιεινών συνθηκών διαβίωσης, αυστηρής πειθαρχίας, βάνανσης συμπεριφοράς του προσωπικού, ανεπαρκούς ιατρικής περίθαλψης. Το μέλλον της φυλακής απεικονίζεται με την κατάργηση των διαφοροποιημένων μικρών μονάδων και τη δημιουργία της φυλακής-αποθή-

κης. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο κάθε ελπίδα και προσπάθεια ελιγμού καταπνίγεται. Η «φυλακή» του Αρκά είναι τόσο χώρος επανακοινωνικοποίησης όσο είναι τυχερό παιχνίδι η πόκα με την τράπουλα του Μοντεχρήστου (Παρέες, 556). Γιατί, σε τελική ανάλυση, «αυτή τη φυλακή τη χαλάνε οι ίδιοι οι κρατούμενοι». Λόγω της επιεικούς και ελαστικής μεταχείρισης «έχουν φτάσει να ζητάνε ακόμη και αεροπλάνα» (Γιατρέ, 156). Ακόμη και οι εξεγέρσεις «αποτυγχάνουν γιατί μας κουβαλάνε όλους τους ηλίθιους εδώ μέσα» (Ποντίκι, 366). Πώς, λοιπόν, να φτιάξει η φυλακή «αν δεν αρχίσουν να φέρνουν καλύτερους ανθρώπους;» (Γιατρέ, 256).

Η ύπαρξη της φυλακής ανταποκρίνεται τόσο στην ανάγκη τήρησης της δημόσιας τάξης, όσο και στη διατήρηση της κατεστημένης τάξης στο εσωτερικό της. Η εκάστοτε αρχιτεκτονική και οργανωτική δομή της φυλακής έχει ως κύριο στόχο τον αποκλεισμό του εγκλείστου από την εξωτερική πραγματικότητα. Ο ολοκληρωτικός έλεγχος του εξατομικευμένου ατόμου —το οποίο πλέον ορίζεται από τη σχέση απορρίπτοντος-απορριπτόμενου— επιτυγχάνεται μέσα από τη στέρηση τόσο της δυνατότητας κίνησής του μέσα στο χώρο, όσο και της δυνατότητάς του στην αυτοδιάθεση. Για το λόγο αυτό η φυλακή απαιτεί ένα χώρο περιφραγμένο, θέτοντας το καγκελόφρακτο όριο και για τους δύο κόσμους. Δεν είναι μόνο ο υποτιθέμενος ελεύθερος κόσμος που αντιμετωπίζει τους κρατούμενους της «φυλακής» του Αρκά σαν να ήταν λεπροί, δηλαδή θέτοντάς τους σε «καραντίνα» (Γιατρέ, 41α)· και το ίδιο το σύστημα φυλάκισης κλείνει τις πόρτες του, εγκλωβίζοντάς τους στη μέση. Γίνονται αντικείμενα αυτής της διττής απόρριψης, έτσι που να κλαίνε από χαρά, όταν μαθαίνουν ότι έληξε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (Γιατρέ, 286). Ο Ισοβίτης βιώνει αυτή την απόρριψη μέσα από τη «ριγέ» πραγματικότητα, που του παρέχουν τα κάγκελα στο παράθυρο του κελιού: με γυρισμένη πάντα την πλάτη στον αναγνώστη φαντασιώνεται έναν έξω κόσμο που καταντά ουτοπικός· η κάθεірξη τείνει να γίνει γι' αυτόν η μοναδική απτή αλήθεια, η οποία έχει αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια της στην ψυχή και στο σώμα του.

Απόρροια αυτής της απαίτησης για απομόνωση είναι η κατασκευή

σωφρονιστικών καταστημάτων μακριά από κατοικημένες περιοχές και μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε οι στάσεις και οι εξεγέρσεις να ελέγχονται και να καταστέλλονται ευκολότερα. Επιπλέον, δεν υπάρχει τακτική συγκοινωνία με άμεσο αποτέλεσμα τον περιορισμό των επισκέψεων από συγγενείς και δικηγόρους. Έτσι, αποφεύγεται η δημοσιοποίηση περιστατικών και καταγγελιών. Ακόμη όμως και οι ελάχιστες επαφές καταντούν επώδυνες για τους κρατούμενους της «φυλακής» του Αρκά, γίνονται μέρος της τιμωρίας τους. Ο Ισοβίτης λοιπόν εκτός από τα πάνδεινα της φυλακής πρέπει να υποστεί και τις βασανιστικές επισκέψεις του δικηγόρου του, ο οποίος τον συμβουλεύει να δραπετεύσει, γιατί οι νέες εξελίξεις στην υπόθεση αναστολής ή χάριτος ένα πράγμα υποδηλώνουν: «την κάτσαμε!» (Γιατρέ, 43α). Η «φυλακή» του Αρκά είναι επιπλέον μια φυλακή χωρίς εξόδους.

Η περιθωριοποίηση των κρατουμένων εντείνεται και από τη συστηματική κατακράτηση και λογοκρισία της αλληλογραφίας τους, με στόχο την καταστροφή κάθε συναισθηματικής υποστήριξης και, γενικά, την ακύρωση της παλιάς τους ιδεολογίας και συμπεριφοράς. Βέβαια, στα γράμματα που λαμβάνουν οι κρατούμενοι της «φυλακής» του Αρκά, η λογοκρισία έχει καταργηθεί εντελώς, εφ' όσον «τώρα πια αυτά κατάσχονται και οι φυλακισμένοι παίρνουν μόνο τους φακέλους» (Θεός, 40β).

Θεός, 40α

Το στίγμα της φυλακής είναι καταλυτικό για τις προηγούμενες σχέσεις των κρατουμένων με το συγγενικό και το φιλικό τους περιβάλλον με συνέ-

πεια την επιδείνωση της ψυχολογικής πίεσης, που ήδη υπάρχει εξαιτίας του εγκλεισμού.¹⁹ Καθώς ο κρατούμενος στερείται τα απαραίτητα σημεία αναφοράς στις σχέσεις του με τον έξω κόσμο, εντείνεται η αποκοινωνικοποίησή του και αλλοτριώνεται τόσο, ώστε να προσφεύγει σε υποκατάστατα προκειμένου να ικανοποιήσει βασικές ανθρώπινες ανάγκες. Σε παρόμοια μοίρα βρίσκεται και ο «απατημένος» σύζυγος. Αυτός δέχεται βέβαια συχνές επισκέψεις από τη γυναίκα του· καθεμιά όμως από αυτές τις επισκέψεις πολλαπλασιάζει τις ανασφάλειες και τις υποψίες του. Όταν τελικά αποφασίζει να προσλάβει ιδιωτικό ντετέκτιβ για να βεβαιωθεί, παραλαμβάνει λίστα με τα ονόματα και τις διευθύνσεις των ατόμων με τα οποία η γυναίκα του τον απατά: «Τηλεφωνικός κατάλογος '89» (Ποντίκι, 42α). Λόγω της απομόνωσης, η σεξουαλική ζωή του περιορίζεται πλέον στο σουτιέν της γυναίκας του, το οποίο λειτουργεί ως υποκατάστατο, αν και όχι πολύ πετυχημένο, γιατί είναι «σαν να τρως χωνάκι χωρίς το παγωτό» (Θεός, 246). Βέβαια, ο «απατημένος σύζυγος» δεν έχει φτάσει στο σημείο του «παππού», ο οποίος, μετά από πολύχρονη φυλάκιση, κατέληξε να μπερδεύει στο πορνοπεριοδικό τη γυναίκα με το ... μπουφέ (Ποντίκι, 31α).

Ο έξω κόσμος ή, έστω, ο συνδετικός κρίκος της φυλακής με αυτόν, παίρνει τη μορφή της Κλημεντίνης, ενός φαινομενικά αθώου σπουργιτιού, ενός είδους «δημοσιογράφου με φτερά». Έχει την παραπλανητική μορφή ενός άκακου ζώου, το οποίο, με βλέμμα θλιμμένο και απέραντα βαριεστημένο, φέρνει νέα στον Ισοβίτη για τον κόσμο που άφησε πίσω του. Όμως, τα νέα είναι πάντοτε αποθαρρυντικά, γιατί «το μόνο χειρότερο που μπορεί να σου συμβεί από το να περάσεις το υπόλοιπο της ζωής σου κλεισμένος στη φυλακή, είναι να πάρεις χάρη» (Ποντίκι, 426). Ο ρόλος του δημοσιογράφου που διεκδικεί, δομεί μια αντιστοιχία με τον κατευθυνόμενο ρόλο των ΜΜΕ, τα οποία, ενώ διατείνονται ότι συμπαραστέκονται στους φυλακισμένους, ουσιαστικά επιχειρούν να διατηρήσουν την υπάρχουσα ανισορ-

19. Για τις σχέσεις των εγκλείστων με το οικείο περιβάλλον, βλ. «Ο Θεσμός της Φυλακής στην Ελλάδα, Προκαταρκτική Έκθεση της Ερευνητικής Ομάδας Εγκληματολογίας του ΕΚΚΕ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68(1988), Κεφ. VI.

ροπία και εκμετάλλευση: οι συνεχώς επαναλαμβανόμενες και εύπεπτες ειδήσεις είναι τελικά «εφησυχαστικές» ειδήσεις.

Η Κλημεντίνη στέκεται με το μισό πόδι μέσα και το άλλο μισό έξω, στο όριο του καγκελόφρακτου παραθύρου του κελιού. Ποτέ δεν πετά στο εσωτερικό του, αν και σίγουρα χωρά να περάσει. Αντίθετα, ισχυρίζεται πως έφτασε σε σημείο να βαφτεί κίτρινη για να μεταμφιεστεί σε καναρίνι προκειμένου να επιστρέψει στο κλουβί, όπου πέρασε τα καλύτερά της χρόνια. Αυτή η επαφή της με τους φυλακισμένους φαίνεται να την αναζωογονεί και να την επιβεβαιώνει. Όμως, με την πρώτη ευκαιρία δεν διστάζει να δείξει τον πραγματικό της εαυτό: το μόνο που επιδιώκει και αυτή είναι μερίδα από το συσσίτιο του Ισοβίτη. Ο έξω κόσμος, από τον οποίο αποκλείεται, δεν είναι δυνατόν να περικλείσει και πάλι τον Ισοβίτη. Μπορεί όμως κάλλιστα να τον εκμεταλλευτεί, έστω και δι' αντιπροσώπου.

Αυτό που ενδιαφέρει το σωφρονιστικό σύστημα είναι όχι μόνο ο εκφοβισμός όσων τείνουν να παραβιάσουν τους νόμους, αλλά και ο εύκολος έλεγχος των ατόμων, ακόμη και ύστερα από την απόλυσή τους, χρησιμοποιώντας τους ως πληροφοριοδότες. Επομένως, στόχος δεν είναι τόσο η καταστολή του εγκλήματος, όσο ο διαχωρισμός, η κατανομή και η παραγωγή μιας ελεγχόμενης και αξιοποιήσιμης εγκληματικότητας. Η φυλακή, καθώς φέρνει τους παραβάτες σε επαφή μεταξύ τους, επιτρέπει την οργάνωση υποομάδων, που όμως ελέγχονται εύκολα και γι' αυτό συνήθως οι αποφυλακισθέντες καταλήγουν ξανά σε αυτήν.²⁰

Η φυλακή δεν απορρίπτει τον απροσάρμοστο σε μια χνώδη κόλαση, δεν έχει εξόδους.²¹ Ξαναπαίρνει απ' τη μια αυτό που φαίνεται ν' αποκλείει από την άλλη. Έτσι, οι δύο συγκρατούμενοι που φιλοδοξούν μάταια να αποδράσουν από τη «φυλακή» του Αρχά, σκάβοντας κάθετα στο έδαφος με ένα κουτάλι, ξαναγυρνούν σε αυτήν, έχοντας ξοδέψει άδικα ελπίδες και όνειρα για ελευθερία.

20. Βλ. M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ό.π., σσ. 358-359.

21. *Αυτόθι*, σ. 400.

Παρέες, 596

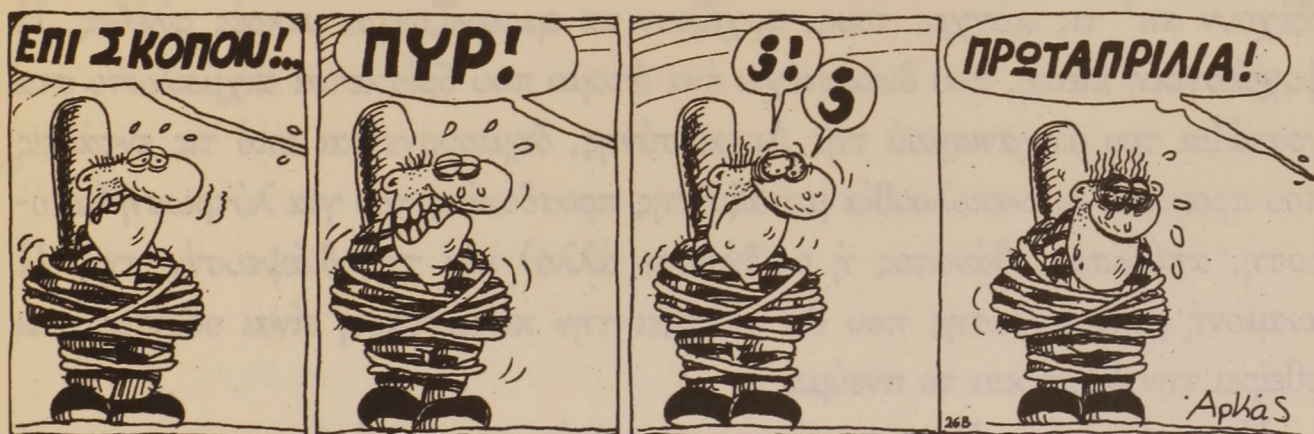
Η ίδια η φύση της φυλακής, που παράγει την τιμωρία και την αντικοινωνικότητα, υπονομεύει το «ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης», το οποίο παραμένει σε ένα θεωρητικό επίπεδο διακηρύξεων. Η μοναδική λειτουργία που ουσιαστικά επιτελείται είναι αυτή της διαχείρισης της κοινωνικής περιθωριοποίησης και αναπαραγωγής του στερεότυπου του εγκληματία.²² Η ελπίδα για την ομαλή επανένταξη των ατόμων-προϊόντων της φυλακής διαψεύδεται και η συνθήκη αυτή παριστάνεται στον Αρκά μέσα από το πρόσωπο του «απολυόμενου». Αυτός, μετά από 35 χρόνια εγκλεισμού, διαπιστώνει πως δεν του έχει μείνει τίποτε άλλο πια στον κόσμο εκτός από αυτή τη φυλακή, ενώ ταυτόχρονα ξαναδίνει στο φύλακα την πίστη του στο σωφρονιστικό σύστημα (Θεός, 536). Ο «απολυόμενος», ανακτώντας και πάλι το δικαίωμα να λέει «όχι», αμφισβητεί τη μεταίδρυματική αρωγή που του παρέχεται και η οποία συνίσταται σε μία κονσέρβα και 150 δρχ. Όμως, «τι

22. Αν δεχτούμε ως πραγματικές λειτουργίες της φυλακής αυτές που προαναφέραμε, τότε, ουσιαστικά, δεν μπορούμε να μιλάμε για αποτυχία της φυλακής. Σε διαφορετική περίπτωση, ο θεσμός δεν θα επιβίωνε στο πέρασμα του χρόνου. Δεν είναι δυνατό να διαχωρίζουμε το γράμμα του νόμου και την εφαρμογή του στην πράξη, γιατί αποτελούν στοιχεία της ενότητας του δικαίου. Αποτελούν μια λειτουργική ενότητα που συνιστά την πραγματικότητα του δικαίου, ως κοινωνικού φαινομένου. Η κοινωνική θεώρηση του δικαίου μας επιβάλλει, λοιπόν, να ερμηνεύσουμε τον κανόνα κάτω από το φως της κοινωνικής πραγματικότητας, μέσα στην οποία υλοποιείται, και να δεχτούμε ως ιστορικά διαπιστωμένη λειτουργία του αυτό που προκύπτει από τα εμπειρικά δεδομένα. Βλ. σχετικά, Α. Baratta, *Criminologia critica e critica del diritto penale*, Μπολώνια, Il Mulino 1982, σ. 190, αναφορά στο Η. Δασκαλάκης, *Οι Επιστημονικές Τάσεις Έναντι του Προβλήματος της Φυλακής*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 68 Α, Άνοιξη, 1988, σ. 44.

μπορεί να αγοράσει κανείς σήμερα με 150 δρχ.;». Μα, φυσικά, «ένα ανοιχτήρι κονσέρβας» (Θεός, 526).

Μέσω αυτής της επίπεδης και δυσδιάστατης πραγματικότητας —και με τη συμβολή όλων των επιμέρους στοιχείων και προσώπων, η «φυλακή» του Αρκά ξεγλυστρά από τις σελίδες και ολοποιείται σε τρεις διαστάσεις στη φαντασία του κάθε αναγνώστη. Εκεί βρίσκεται εγκλωβισμένος και ο Ισοβίτης, ο οποίος, απελπισμένος και εγκαταλειμμένος ακόμη και από το δικηγόρο του, νιώθει σαν «ήρωας καφκικού μυθιστορήματος», «μπλεγμένος στα γρανάζια του ομιχλώδους και απρόσωπου μηχανισμού της Δικαιοσύνης», που τον «καταπίνει κάθε μέρα και περισσότερο» (Γιατρέ, 426).

Η συγκλονιστική περιπέτεια του μελλοθάνατου φαίνεται να μην έχει τέλος, αφού η εκτέλεσή του αναβάλλεται συνεχώς, αποφεύγοντας να του δώσει τη λύτρωση, είτε με τη χάρη είτε με το θάνατο. Συχνά, κορυφώνεται η αγωνία του· όμως, η πιο οδυνηρή απάντηση στα βάσανά του είναι αυτή που αναφωνεί η απρόσωπη φωνή της εξουσίας της φυλακής: «Πρωταπριλιά!».

Ποντίκι, 266

Η συγκεκριμένη δομή και η διαδοχή των τεσσάρων καρέ, ενώ φαινομενικά ανταποκρίνεται σε μια τυπική δραματική σύγκρουση των πρωταγωνιστών τους (στη συγκεκριμένη περίπτωση του μελλοθάνατου και της άορατης εξουσίας), στην ουσία αναπαριστά μια αρχέγονη και παραδοσιακή σχέση σύγκρουσης: τη σχέση εγκληματία-ποινικού συστήματος. Αναπαριστά δηλαδή την περίπλοκη σχέση κάθε ατόμου που έρχεται αντιμέτωπο με το ποινικό σύστη-

μα —από τη στιγμή που χαρακτηρίζεται ως ύποπτος κάποιου αδικήματος. Ο καταλυτικός ρόλος και ο αμετάκλητος χαρακτήρας της ποινικής διαδικασίας, που λειτουργεί σαν μια μηχανή στιγματισμού και αποκλεισμού, φαίνεται και από το γεγονός ότι ο μελλοθάνατος είναι συνεχώς προσδεδεμένος σε έναν πάσσαλο, που υποδηλώνει την πρόσδεσή του με την «ετικέτα» του εγκληματία.

Ο «πρόλογος», το πρώτο καρέ, θέτει τους όρους που απαιτούνται για την ατμόσφαιρα ενός δικαστηρίου: η εξουσία κυνικά τοποθετεί τον χαρακτηριζόμενο ως εγκληματία «επί σκοπόν» ενώπιον του δικαστηρίου. Τη δραματική σύγκρουση ακολουθεί μεγάλη ένταση· καθρεφτίζεται στο πρόσωπο του ήρωα, όταν αυτός αντιμετωπίζει το «πυρ» της εξουσίας, δηλαδή την καταδικαστική απόφαση. Η ανατροπή²³ αποκρυσταλλώνεται στο φόβο και την αγωνία του, καθώς δεν φαίνεται να έχει συνειδητοποιήσει τι τον περιμένει. Τα συναισθηματικά «χάσματα», τα κυρίαρχα ερωτήματα, οι φόβοι και οι αγωνίες που προκαλεί η σχέση απορρίπτοντος-απορριπτόμενου στον ήρωα, καταγράφονται παραστατικά στο τρίτο καρέ, όπου το τρέμουλό του είναι πλέον έντονο, οι τρίχες του έχουν σηκωθεί, και στα μάτια του, που τώρα εξέχουν απ' τις κόγχες τους, αρχίζουν να εμφανίζονται μικρές φλέβες. Η ψυχολογική πίεση, που διακατέχει ένα άτομο που βρίσκεται αιχμάλωτο στα γρανάζια του μηχανισμού της Δικαιοσύνης, δημιουργείται από τις εντάσεις που προκαλεί η ανακολουθία μεταξύ της προσδοκίας του για λύτρωση (απόλυση, απόδραση, θάνατος ή οτιδήποτε άλλο) και της διάψευσής της. Η αναμονή μιας έκβασης που θα αλλάξει την κατάσταση είναι οδυνηρή και φθείρει την ψυχή και το πνεύμα.

Η κωμική έκρηξη κορυφώνεται στο τέταρτο καρέ με την σκωπτική υπεκφυγή της λύτρωσης: «Πρωταπριλιά!» Ο ήχος που «εκπέμπει» η σαρκαστική φωνή δεν απολυτρώνει· αντίθετα, επιδεινώνει τη θέση του ήρωα, υπενθυμίζοντάς του πως η ζωή ή ο θάνατός του δεν του ανήκουν πλέον. Για την τύχη του αποφασίζει ο σωφρονιστικός μηχανισμός, ο οποίος λειτουργεί αυτεπίβουλα και ανεξέλεγκτα· έχει την εξουσία να κάνει ακόμη και «μαύρο

23. Σχετικά με την κωμική μετατόπιση, βλ. Π. Μαρτινίδης, *Η Υψηλή Τέχνη της Απελπισίας. Γύρω από τον Ισοβίτη του Αρκά*, Αθήνα, Ύψιλον, σ. 47.

χιούμορ». Ο μηχανισμός αυτός θέτει τους σκοπούς του και οργανώνει τη δράση του, χωρίς να μπορεί κανείς να τον αμφισβητήσει, αφού νομιμοποιείται με την πρόφαση της προστασίας του κοινωνικού συνόλου από επικίνδυνους εγκληματίες. Η εξουσία του πάνω στον «εγκληματία» είναι απεριόριστη και αυθαίρετη και σκοπό έχει να καταρρακώσει το ηθικό και τις αντιστάσεις του.

Είναι εύλογο λοιπόν πως και ο μελλοθάνατος αισθάνεται σαν ήρωας καφκικού μυθιστορήματος. Ο ίδιος ο Κάφκα θα μπορούσε να τον σκηνοθετήσει: «Η κατάσταση θυμίζει κάποιον που θα τον κρεμούσαν. Αν τον εκτελούσαν μια κι έξω, θα πέθαινε κι όλα θα τελείωναν. Αν όμως τον υποχρέωναν να παρακολουθήσει τις προετοιμασίες του απαγχονισμού και του ανακοίνωναν τελευταία στιγμή το νέο, ότι έτυχε χάριτος, ενώ ήδη η θηλειά άγγιζε το πρόσωπό του, τότε ίσως να υπέφερε από αυτό σε όλη του τη ζωή».²⁴

24. Βλ. Φ. Κάφκα, *Γράμμα στον πατέρα*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 34.